

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ YÖNELİMLERİ İLE BİREYSEL DEĞERLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Kürşad YILMAZ^[*]

ÖZET

Problem Durumu: Değerler, bireylerin davranış, değerlendirme ve tutumlarına yön veren temel kültürel unsurlardır. Bu anlamda değerler bir şeyin arzu edilebilir (iyi) ya da edilemez (kötü) olduğu hakkındaki inançtır. Değerler farklı birçok psikolojik ve kültürel unsur ile etkileşim halindedir. Bu unsurlar arasında tutumlar, inançlar, normlar, ideolojiler, varsayımlar, istekler, ilgiler ve ihtiyaçlar sayılabilir. Değerler ile ilişkisi olabilecek kavramlardan biri de dini yönelim kavramıdır. Çünkü din geçmiş ve günümüz toplumlarında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin mensup oldukları dine ilişkin görüşleri, onların dini yönelimlerini ortaya koymaktadır. Dini yönelim, bireyin bir dini, herhangi bir derecede benimseme veya benimsememe şeklindeki değerlendirmesi olarak tanımlanabilir.

Araştırmanın Amacı: Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri ile değer tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu amaca ulaşmak için şu sorulara yanıt aranmıştır: 1) Üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri nasıldır? 2) Üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri cinsiyete göre değişmekte midir? 3) Üniversite öğrencilerinin değer tercihleri nasıldır? 4) Üniversite öğrencilerinin değer tercihleri cinsiyete göre değişmekte midir? 5) Üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri ile değer tercihleri arasında nasıl bir ilişki vardır?

Yöntem: Araştırma, tarama modelindedir. Araştırmanın örnekleminde, seçkisiz olarak belirlenen 221 üniversite öğrencisi bulunmaktadır. Veriler, Dini Yönelim Ölçeği ve Bireysel Değerler Envanteri ile toplanmıştır. Araştırmada betimsel istatistikler ve korelasyon analizi kullanılmıştır.

^[*] Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Bulgular ve Sonuçlar: Elde edilen bulgulara göre katılımcılar yüksek düzeyde bir dini yönelime sahiptir. Katılımcılar, ölçekte yer alan 18 maddenin 10’una “her zaman”, 6’sına “çoğu zaman”, 2’sine ise “bazen yanıtını vermiştir. Katılımcılar, ölçekte yer alan maddeler arasında en yüksek katılımı “Dinî inancın gerekli olduğunu düşünürüm” maddesine gösterirken, en düşük katılımı ise “Nafile (farz olmayan) ibadetler yaparım” maddesine göstermiştir. Katılımcıların dini yönelimleri cinsiyete göre değişmemektedir. Üniversite öğrencileri bireysel değerlerde de yüksek bir ortalamaya sahiptir. Katılımcılar, ölçekte verilen değerlerin kendilerini “genellikle” tanımladığını düşünmektedir. Katılımcılar bireysel değerlerde en yüksek katılımı sırası ile “Paylaşım”, “Dürüstlük”, “Saygı ve Doğruluk”, “Disiplin ve Sorumluluk” ve “Güven ve Bağışlama” boyutlarına göstermiştir. Katılımcıların, Bireysel Değerler Toplam Puan, Disiplin ve Sorumluluk, Güven ve Bağışlama ve Saygı ve Doğruluk alt boyutlarındaki görüşleri cinsiyete göre değişmemektedir. Ancak, Dürüstlük ve Paylaşım alt boyutlarındaki görüşleri cinsiyete göre değişmektedir. Katılımcıların dini yönelimleri ile bireysel değer tercihleri, disiplin ve sorumluluk değerleri, güven ve bağışlama değerleri ve saygı ve doğruluk değerleri arasında aynı yönde ve anlamlı ilişkiler vardır. Ancak katılımcıların dini yönelimleri ile dürüstlük değerleri ve paylaşım değerleri arasında anlamlı ilişki yoktur. Belirlenen bu ilişkiler düşük düzeydedir.

Anahtar Kelimeler: Dini yönelim, bireysel değerler, üniversite öğrencileri.

The Relationship between Personal Values and Religious Tendency among Turkish University Students

ABSTRACT

Problem: Values are main cultural factors which guide individuals’ behaviours, judgements and attitudes. Values interact with a lot of different psychological and cultural factors. Religious tendency is one of the notions in relation to values because religion appears as a critical factor in the previous and modern societies. Religious views reveal religious tendency, which might be defined as personal judgment about a religion in order to determine whether that religion is, to a certain extent, agreeable or disagreeable.

Purpose of the Study: The main purpose of the research was to determine the relationship between university students’ religious tendency and value preferences.

To this end, the following questions were answered: 1) What is university students' religious tendency? 2) Does university students' religious tendency vary according to gender? 3) What are university students' value preferences? 4) Do university students' value preferences vary according to gender? 5) What is the relationship between university students' religious tendency and value preferences?

Method: A survey research methodology was employed in the study. The sample of study consisted of 221 randomly chosen university students. Data was collected by Religious Attitude Scale and Personal Values Inventory. In the research, descriptive statistics and correlation analysis were used.

Findings and Results: The participants have a high religious tendency. Out of 18 items, the participants answered 10 items "always", 6 items "mostly", and 2 items "sometimes". The mostly agreed scale item was "I feel religious belief is necessary", while the least agreed scale item was "I perform the null religious practices (not sunnah)". The participants' religious tendency did not vary according to gender. The participants included in the study had a high mean of personal values. The participants thought that the values in the scale "generally" described them. The mostly agreed personal values were respectively: "Sharing", "Honesty", "Respect and Justice", "Discipline and Responsibility" and "Trust and Forgiveness". The participants' views in Personal Values Total Score, Discipline and Responsibility, Trust and Forgiveness and Respect and Justice did not vary according to gender. However, their views in Honesty and Sharing varied according to gender. There were significant and positive relationships between the participants' religious tendency and personal value preferences, discipline and responsibility values, trust and forgiveness values and respect and justice values. Yet, there was no significant relationship between the participants' religious tendency and honesty values and sharing values. However, those relationships were low.

Key Words: Religious tendency; value preferences; university students.

1. GİRİŞ

Değerler, bireylerin davranış, değerlendirme ve tutumlarına yön veren temel kültürel unsurlardır. Değer kavramı çoğu zaman, ilgiler, zevkler, tercih edilen ya da edilmeyen düşünceler, tercihler, görevler, ahlaki yükümlülükler, arzular, istekler, amaçlar, gereksinimler, hoşlanılmayanlar, cazibeler ve tercih edilen birçok yönelim ile ilgili olarak kullanılmaktadır (Williams, 1979). Schwartz'a göre (1994) değerler, bir inanç durumudur, ait olunmak istenilen veya kabul gören bir hâldir, belirli durumları aşmaya yöneliktir, olayların ve insanların davranışının seçimine veya gelişimine rehberlik etmekte ve önceki değerlerin oluşturduğu bir sistemin, diğer değerlerde oluşturduğu öneme bağlı olarak düzenlenmektedir. Değerler bir şeyin arzu edilebilir (iyi) ya da edilemez (kötü) olduğu hakkındaki inançtır (Güngör, 1998). Bu anlamda değerler, bireylerin yaşamına yön veren, kural görevi gören, önem dereceleri farklı olan, arzulanan amaçlardır (Schwartz ve Sagie, 2000). Kluckhohn (1951) değeri, bir grubun ya da bireyin özelliğini gizli ya da açık olarak ortaya koyan, eylemin biçim, araç ve amaçları arasından tercih yapmayı etkileyen bir kavram olarak tanımlamıştır.

Değerler, çok farklı alanlarda çalışılmasına rağmen, üzerinde uzlaşılmış bir değer tanımına ulaşamamıştır. Ancak genel olarak değerler, bireylerin ideal davranış tarzları ya da yaşam amaçları hakkındaki inançları olup, davranışa farklı tarzlarda rehberlik eden çok yönlü standartlar (Rokeach, 1973) olarak görülebilir. Değerlerin tanımlanması konusunda yaşanan güçlük değerlerin sınıflandırılmasında da yaşanmaktadır. Çünkü hem değerlerin tanımlanması ve temel değerlerin hangileri olduğunun belirlenmesi, hem de değerlerin sınıflandırılması konusunda çok farklı görüşler bulunmaktadır (Yılmaz, 2008). Ancak genel olarak değerler evrensel, toplumsal ve bireysel değerler şeklinde sınıflandırılabilir.

Bu çalışmada bireysel değerler üzerinde durulmuştur. Roy'a göre (2003) bireysel değerlerin ölçülmesi; sürekli gelişim ve etik değerlere bağlı ve sorumlu bir toplumun sürekliliği için önemlidir. Bireysel değerler kavramı, idealleri, kavramları ve bireyin yaşamında önem verdiği öğeleri anlatmaktadır. Değerler, bütün yaşamı ve tutumları, ilkeleri ve kişilikten kaynaklanan değerli şeyleri etkilemektedir. Değerler aynı zamanda bireylerin dünyaya bakış açıları ile bütünleşmekte ve önceliklerini belirlemektedir (Hostetter, 2003). Bundan dolayı, pek çok sosyal bilimci değerlerin, insan davranışlarının açıklanmasında temel bir öneme sahip olduğunu düşünmektedir (Kuşdil ve Kağıtbaşı, 2000). Çünkü değerlerin incelenmesi hem bireyleri hem içinde bulundukları kültürleri ve örgütleri anlamakta temel bir yöntemdir (Roy, 2003).

Değerlerin kökeni ya da edinilmesi konusunda, farklı görüşler vardır. Ancak kesin olan, değerlerin genetik olarak aktarılmadığıdır. Değerler sosyal yaşamda öğrenilmekte ve sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Rokeach'a göre (1973) sosyo-kültürel ortamın çeşitli yönleri ve bireyin kişilik özellikleri değerlerin alt yapısını etkilemektedir. Çünkü değerler, bireylerin kritik durum ve olaylardaki tercihlerini gösteren çok derin psikolojik yapılarıdır (Nicholson, 1991). Bu anlamda değerler farklı birçok psikolojik ve kültürel unsur ile etkileşim halindedir. Bu unsurlar arasında tutumlar, inançlar, normlar, ideolojiler, varsayımlar, istekler, ilgiler ve ihtiyaçlar sayılabilir. Değerler ile ilişkisi olabilecek kavramlardan biri de dini yönelim kavramıdır. Çünkü din geçmiş ve günümüz toplumlarında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuzgun ve Sevim, 2004). Dinin toplum, toplumun da din üzerinde birçok etkisi vardır. Schwartz ve Huismans'a göre (1995) din, normlara ve sosyal yapıya kaynaklık eder ve böylece sosyal kuralların kabulünü sağlar. Din, sosyal çevre üzerinde güçlü bir toplumsal hareket kadar etkilidir (Costa ve Goodwin, 2006). Bu anlamda değerlerin önemli kaynaklarından biri de dindir (Rokeach, 1969a, 1969b; Barnea ve Schwartz, 1994; Costa ve Goodwin, 2006). Bundan dolayı insan değerlerinde dinin etkisinin belirlenmesi önemlidir (Costa ve Goodwin, 2006).

Din ve değerler konusunda yapılan araştırmalarda, dini değerler ile kişilik ilişkisi (Heaven ve Ciarrochi, 2007; Muñoz-García ve Saroglou, 2008), din ile değerler arasındaki ilişki (Costa ve Goodwin, 2006; Roccas, 2005; Saroglou, Delpierre ve Dernelle, 2004), değer eğitimi (Lovat ve Clement, 2008) gibi konular dikkat çekmektedir. Din ile değerler arasındaki ilişki ile ilgili araştırmaların uzun tarihinde ilginç bulgular elde edilmiştir (Muñoz-García ve Saroglou, 2008). Costa ve Goodwin (2006) bireysel değerlerin dinden etkilendiğini belirlemiştir. Ayrıca çeşitli araştırmalarda (Arat, 1998; Eysenck, 1998; Kimmerling, 1999; Saroglou, Delpierre ve Dernelle, 2004; Welch, Leege ve Woodberry, 1998) farklı dinlere sahip olan kişilerin farklı değerlere sahip oldukları belirlenmiştir. Bu araştırmalarda, bireysel değerlerin dini gruplara göre değişmesi din ile değerler arasında bir ilişki olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Toplumsal hayatın önemli kurumlarından biri olan din, insanın tutum ve davranışları, sosyal ilişkileri ve sosyal hayatı üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Din, insan ve toplum hayatındaki tartışılmaz öneminden dolayı eski çağlardan beri düşünürlerin ilgi odağı olmaktadır (Köktaş, 1993). Bireylerin mensup oldukları dine ilişkin görüşleri, onların dini yönelimlerini ortaya koymaktadır. Dini yönelim, bireyin bir dini, herhangi bir derecede benimseme veya benimsememe şeklindeki değerlendirmesi (Onay, 2002) olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle dini

yönelim, bireyin dini değerlerini ve inançlarını yaşama biçimidir (Allport ve Ross, 1967; Batson ve Ventis, 1982). Yani dini yönelim, insanın dinle ilgili psikolojik yönelimi, onun inanç dünyasıdır. Bireyin dinle ilgili değerlendirmelerini ifade eden her çeşit tepkisi ve bunların derecesi kişinin dini yöneliminin göstergesidir (Kuzgun ve Sevim, 2004). Dini yönelimi yüksek olan bireyler, bütün yaşamlarını dini inançlarına uyumlu hale getirmeye çalışarak, gündelik hayatlarını (ev, iş, okul vb) buna bağlı bir biçimde sürdürmektedir (Allport ve Ross, 1967; Donahue 1985a, 1985b; Herek, 1987). Ancak, inanıp inanmamak, şu veya bu şekilde dindar olmak ya da olmamak kişilerin genellikle bireysel tercihleriyle ilgili bir konudur (Onay, 2003). Dini yönelim dinlerdeki Tanrı ve ahiret anlayışı ile birlikte ele alındığında üç önemli faktör öne çıkmaktadır. Bunlar; dini düşünce (inanç), dini davranışlar (ibadet) ve ilk iki faktörle ilişkili olarak kişinin duyguları ve ileriye yönelik karşılık beklentisidir (Kuzgun ve Sevim, 2004).

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri ile değer tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri nasıldır?
2. Üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri cinsiyete göre değişmekte midir?
3. Üniversite öğrencilerinin değer tercihleri nasıldır?
4. Üniversite öğrencilerinin değer tercihleri cinsiyete göre değişmekte midir?
5. Üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri ile değer tercihleri arasında nasıl bir ilişki vardır?

2. YÖNTEM

2.1. Model

Bu araştırma ilişkisel tarama modelindedir. Üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri ile bireysel değerleri arasında ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

2.2. Evren-Örneklem

Araştırmanın örneklemi Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören ve seçkisiz olarak belirlenen 221 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmada dokuz farklı bölümdeki öğrencilerden veri toplanmıştır. Katılımcıların % 69.7'si kadın (n=152), % 30.3'ü erkektir (n=66). Katılımcıların yaşları 19 ile 29 arasında değişmektedir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Dini Yönelim Ölçeği (Onay, 2000) ve Bireysel Değerler Envanteri (Roy, 2003) kullanılmıştır. *Dini Yönelim Ölçeği*, Onay (2000) tarafından kişilerin düşünce, davranış ve duygularında dinin ne derecede yer aldığını tespit etmek amacı ile geliştirilmiştir. Ölçekte, on ikisi düz ve altısı ters kodlanan likert tipi 18 madde bulunmaktadır. Ölçeğin düşünce, davranış ve duygu olmak üzere üç alt boyutu vardır. Ölçek, *Hiç bir zaman*, *Bazen*, *Çoğu zaman*, *Her zaman* şeklinde yanıtlanmaktadır. Ölçeğin alt ve üst puan sınırları, en düşük 18; en yüksek 72'dir. Ölçekten alınan puanın 72'ye doğru çıkması, yükselen dinî yönelim düzeyini, 18'e doğru düşmesi de azalan dinî yönelim düzeyini göstermektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .95'dir (Onay, 2000). Ölçekte; dinî kuralları sıkıcı bulurum, dua ederim, toplumun geri kalmasına, dinî kuralların neden olduğunu düşünürüm, dinin yasak ettiği şeyleri yaptığım olur, dinin toplum hayatı açısından faydalı olduğunu düşünürüm gibi maddeler bulunmaktadır.

Roy (2003) tarafından geliştirilen *Bireysel Değerler Envanteri*, Asan, Ekşi, Doğan ve Ekşi (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, likert tipi 47 madde ve beş alt boyuttan (Disiplin ve Sorumluluk, Güven ve Bağışlama, Dürüstlük, Saygı ve Doğruluk ve Paylaşım) oluşmaktadır. Bu boyutlar toplam varyansın % 41,24'ünü açıklamaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .63'dür. Alt boyutların değerleri ise .60 ile .71 arasında değişmektedir. Ölçekte; "İşimi yaparken doğru süreçleri takip ederim", "Kendimi kaliteli bir ürün ortaya koymaya adanmışımdır" (Disiplin ve Sorumluluk Alt Ölçeği), "Hata yapan insanları affedebilirim", "Kin tutarım" (Güven ve Bağışlama Alt Ölçeği), "Özür dilemek bana göre değildir", "Dürüstlük ve doğruluk başarıyla ilişkilidir" (Dürüstlük Alt Ölçeği), "Kendi hatalarım hakkında dürüst olabilirim", "Dürüstçe fikirlerimi ifade ederim" (Saygı ve Doğruluk Alt Ölçeği), "Biriyle paylaşımda bulununca kendimi iyi hissederim", "Bence paylaşmak iyi ve sağlıklı bir ilişkinin temelidir" (Paylaşım Alt Ölçeği) gibi maddeler bulunmaktadır. Ölçek, 1-Beni hiç tanımlamaz, 2-Beni nadiren tanımlar; 3-Beni bazen tanımlar, 4-Beni genellikle tanımlar ve 5-Beni her zaman tanımlar yanıtları ile yanıtlanmaktadır. Araştırma verilerinin analizinde betimsel istatistikler, t-testi ve Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Dini Yönelim İle İlgili Bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, üniversite öğrencileri yüksek düzeyde ($n=221$, $\bar{X}=3.16$, $S=0.44$) dini yönelime sahiptir. Bunun 4'lü Likert tipi bir ölçek için yüksek bir değer olduğu söylenebilir. Katılımcılar, ölçekte yer alan

18 maddenin 10'una "her zaman", 6'sına "çoğu zaman", 2'sine ise "bazen yanıtını vermiştir. Katılımcılar, ölçekte yer alan maddeler arasında en yüksek katılımı "Dinî inancın gerekli olduğunu düşünürüm" ($\bar{X}=3.81$, $S=0.59$) maddesine gösterirken, en düşük katılımı ise "Nafile (farz olmayan) ibadetler yaparım" ($\bar{X}=2.08$, $S=0.65$) maddesine göstermiştir. Katılımcıların dini yönelimleri cinsiyete göre değişmemektedir [$t(216)=0.15$; $p>.05$]. Kadın katılımcıların dini yönelimleri ($n=152$, $\bar{X}=3.16$, $S=0.42$) ile erkek katılımcıların dini yönelimleri ($n=66$, $\bar{X}=3.15$, $S=0.50$) hemen hemen aynıdır ($p=0.88$).

3.2. Bireysel Değer Tercihleri İle İlgili Bulgular

Üniversite öğrencileri bireysel değerlerde de yüksek ($n=221$, $\bar{X}=3.93$, $S=0.36$) bir ortalamaya sahiptir. Katılımcılar, ölçekte verilen değerlerin kendilerini "genellikle" tanımladığını düşünmektedir. Katılımcılar en yüksek ortalamaya "Paylaşım" ($n=221$, $\bar{X}=4.27$, $S=0.63$) alt boyutunda sahiptir. Katılımcılar bu boyuttaki değerlerin kendilerini "her zaman" tanımladığını düşünmektedir.

"Paylaşım" alt boyutunu sıra ile "Dürüstlük" ($n=221$, $\bar{X}=4.18$, $S=0.53$), "Saygı ve Doğruluk" ($n=221$, $\bar{X}=4.17$, $S=0.61$), "Disiplin ve Sorumluluk" ($n=221$, $\bar{X}=4.02$, $S=0.49$) ve "Güven ve Bağışlama" ($n=221$, $\bar{X}=3.37$, $S=0.59$) alt boyutları izlemektedir. Katılımcılar, "Dürüstlük", "Saygı ve Doğruluk" ve "Disiplin ve Sorumluluk" boyutlarındaki değerlerin kendilerini "genellikle", "Güven ve Bağışlama" boyutundaki değerlerin ise "bazen" tanımladığını düşünmektedir.

Katılımcılar, "Disiplin ve Sorumluluk" alt boyutunda yer alan 16 maddenin 7'sine "Beni genellikle tanımlar", 8'ine "Beni bazen tanımlar", 3'üne ise "Beni nadiren tanımlar" yanıtını vermiştir. Katılımcılar bu boyutta, en yüksek katılımı "Birlikte çalıştığım insanlara saygı duyarım" ($\bar{X}=4.61$, $S=0.58$) maddesine, en düşük katılımı ise "Adanmış bir çalışanı" ($\bar{X}=3.07$, $S=1.17$) maddesine göstermiştir.

"Güven ve Bağışlama" alt boyutunda yer alan 12 maddenin 8'ine "Beni her zaman tanımlar", 6'sına "Beni genellikle tanımlar", 3'üne ise "Beni bazen tanımlar" yanıtı verilmiştir. "Güven ve Bağışlama" alt boyutunda yer alan maddeler arasında en yüksek katılım gösterilen madde "Başkalarına güvenmenin eski moda olduğunu düşünmüyorum" ($\bar{X}=3.85$, $S=1.17$) maddesi, en düşük katılım gösterilen madde ise "Hiç kimseye güvenemem" ($\bar{X}=2.68$, $S=1.08$) maddesidir.

Katılımcılar, "Dürüstlük" alt boyutunda yer alan 9 maddenin 4'üne "Beni her zaman tanımlar", 5'ine "Beni genellikle tanımlar" yanıtını vermiştir. Katılımcılar bu boyutta kendilerini en yüksek oranda "Dürüstlüğü işe yaradığını düşünürüm"

($\bar{X}=4.40$, $S=0.84$) maddesinin tanımladığını, en düşük oranda ise “Birlikte çalıştığım insanların yorumlarını saldırgan bulursam onlara nasıl hissettiğimi söylerim” ($\bar{X}=3.83$, $S=0.90$) maddesinin tanımladığını belirtmiştir.

Katılımcılar, “*Saygı ve Doğruluk*” alt boyutunda yer alan 6 maddenin 1’ine “Beni her zaman tanımlar”, 5’ine ise “Beni genellikle tanımlar” yanıtını vermiştir. Katılımcılar, bu boyutta en yüksek katılımı “Bence özür dilemek zayıflık işareti değildir” ($\bar{X}=4.40$, $S=1.09$) maddesine gösterirken, en düşük katılımı “Dürüstçe fikirlerimi ifade ederim” ($\bar{X}=4.06$, $S=0.95$) maddesine göstermiştir.

“*Paylaşım*” alt boyutunda yer alan 4 maddenin 3’üne “Beni her zaman tanımlar”, 1’ine ise “Beni genellikle tanımlar”, yanıtını verilmiştir. Bu boyuttaki maddeler arasında en yüksek katılım “Bence paylaşmak iyi ve sağlıklı bir ilişkinin temelidir” ($\bar{X}=4.38$, $S=0.79$) maddesine gösterilirken, en düşük katılım ise “Kendimi tümüyle iyi hissetmemde paylaşmanın yeri büyüktür” ($\bar{X}=4.10$, $S=0.84$) maddesine gösterilmiştir.

Katılımcıların, Bireysel Değerler Toplam Puan [$t(216)=1.53$; $p=0.12>.05$], Disiplin ve Sorumluluk [$t(216)=1.55$; $p=0.12>.05$], Güven ve Bağışlama [$t(216)=1.68$; $p=0.09>.05$] ve Saygı ve Doğruluk [$t(216)=1.45$; $p=0.14>.05$] alt boyutlarındaki görüşleri cinsiyete göre değişmemektedir. Ancak, Dürüstlük [$t(216)=2.19$; $p=0.02<.05$] ve Paylaşım [$t(216)=4.03$; $p=0.00<.05$] alt boyutlarındaki görüşleri cinsiyete göre değişmektedir. Dürüstlük (Kadın $\bar{X}=4.24$, $S=0.53$; Erkek $\bar{X}=4.07$, $S=0.52$) ve Paylaşım alt boyutunda (Kadın $\bar{X}=4.38$, $S=0.57$; Erkek $\bar{X}=4.02$, $S=0.69$) kadın katılımcılar erkek katılımcılardan daha yüksek ortalamaya sahiptir. Fark çıkmayan diğer boyutlarda ve toplam puanda da kadın katılımcılar daha olumlu görüşlere sahiptir. Erkek katılımcılar (Erkek $\bar{X}=3.48$, $S=0.51$) sadece “Güven ve Bağışlama” boyutunda kadın katılımcılardan (Kadın $\bar{X}=3.33$, $S=0.61$) daha yüksek ortalamaya sahiptir.

3.3. Dini Yönelim İle Bireysel Değerler Arasındaki İlişki

Katılımcıların dini yönelimleri ile bireysel değer tercihleri [$r=.26$; $p=0.00<.01$], disiplin ve sorumluluk değerleri [$r=.15$; $p=0.03<.01$], güven ve bağışlama değerleri [$r=.29$; $p=0.001<.01$] ve saygı ve doğruluk değerleri [$r=.16$; $p=0.02<.05$] arasında aynı yönde ve anlamlı ilişkiler vardır. Ancak katılımcıların dini yönelimleri ile dürüstlük değerleri [$r=.09$; $p=0.17>.01$] ve paylaşım değerleri [$r=.07$; $p=0.29>.01$] arasında anlamlı ilişki yoktur.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada katılımcıların dini yönelimleri ile değer tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için ilk önce katılımcıların dini yönelimleri ve değer tercihleri ile ilgili durum belirlenmiş ve cinsiyete göre karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara katılımcılar oldukça yüksek düzeyde dini yönetime sahiptir. Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu da (2009) “Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma” adlı çalışmada katılımcıların çoğunluğunun kendisini bir miktar dindar olarak kabul ettiğini belirlemiştir. Kendisini oldukça dindar algılayanların oranı % 39, biraz dindar algılayanların oranı % 32, son derece dindar olduğunu söyleyen katılımcıların oranı ise % 16 civarındadır. Katılımcıların % 46.5’i dindarlığı, “dini vecibelerini yerine getiren ve dini değerlerine bağlı”, % 27.8’i ise “dini vecibelerini yerine getiren ancak dine sıkı sıkıya bağlı olmayan” olarak tanımlamıştır. Konrad Adenauer Vakfı (1998) tarafından yapılan “Türk Gençliği 98” adlı çalışmada, çalışmaya katılan gençlerin % 21.1’i, yaşamı anlamlı kılan ilk üç değer arasında “din ve inanç” değerlerini anmışlardır.

Bu çalışmada, katılımcıların en yüksek katılım gösterdiği madde “Dinî inancın gerekli olduğunu düşünürüm”, en düşük katılım gösterdiği madde ise “Nafile (farz olmayan) ibadetler yaparım” maddesidir. Bu maddelerden birincisi dini yönelimin inanç, ikincisi ise ibadet boyutunu yansıtmaktadır. Buna göre katılımcıların dini inancın gerekli olduğunu düşündüğü, ancak bazı ibadetleri pek yapmadıkları söylenebilir. Daha önce yapılan çalışmalarda da katılımcıların genellikle inanç boyutundaki ortalamalarının, ibadet boyutundan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Örneğin “Türk Gençliği 98” adlı çalışmada, bir değer olarak dine verilen öncelik ile dini inanç ve pratiklerin yaygınlığı arasında fark belirlenmiştir (Konrad Adenauer Vakfı, 1998). Bu çalışmada elde edilen bulgu daha önceki çalışmaların bulguları ile paralellik göstermektedir.

Araştırmada, katılımcıların dini yönelimlerinin cinsiyete göre değişmediği belirlenmiştir. Dini yönelim ile ilgili literatür genel olarak kadınların erkeklere göre dindarlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Donahue, 1985a, 1985b). Baither ve Saltzberg (1978), Strickland ve Shaffer (1971), ve Strickland ve Weddell (1972) araştırmalarında kadınlar lehine fark bulmuştur (Akt: Donahue, 1985a). Fakat dindarlık eğiliminde cinsiyet farkı olmadığını rapor eden birçok çalışma da bulunmaktadır (Alker ve Grawin, 1978; Paloutzian, Jackson ve Crandall, 1978). Türkiye’de yapılan çalışmalarda da cinsiyete göre fark bulmayan araştırmalar (Çokluk-Bökeoğlu, Şekercioğlu ve Güzeller, 2009; Dinç, 2007; Gashi, 2008; Kırac, 2007; Kuzgun ve Öztürk, 2006; Sevim, 2004) olduğu gibi fark bulan

araştırmalar da (Arslan, 2006; Köktaş, 1993; Onay, 1997, 2004; Uysal, 1996, 2003; Voltan-Acar, Yıldırım ve Ergene, 1996; Yapıcı, 2007; Yüce, 2009) vardır.

Türkiye’de cinsiyete göre fark belirleyen araştırmalarda erkeklerin dini yönelimlerinin kadınlara oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Arslan, 2006; Konrad Adenauer Vakfı, 1998; Köktaş, 1993; Onay, 1997, 2004; Uysal, 1996, 2003; Voltan-Acar, Yapıcı, 2007; Yıldırım ve Ergene, 1996). TESEV de (2005) yaptığı araştırmada erkek öğrenciler ile kız öğrencilerin dindarlık değerlerinin farklılaştığını ve erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha yüksek düzeyde dindarlık değerini vurguladığını belirlemiştir. Ancak kadın katılımcıların dini yöneliminin daha yüksek olduğunu belirleyen araştırmalar da bulunmaktadır (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009; Dinç, 2007; Yüce, 2009). Yüce (2009) araştırmasında 15–25 yaşları arasındaki gençlerin dini yönelimlerini belirlemiştir. Araştırmaya göre kadınların dini yönelimlerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu belirlemiştir ve aradaki fark anlamlıdır. Ayrıca kadınlar kendilerini erkeklere göre daha dindar algılamaktadır ve aradaki fark anlamlıdır. Ancak kadınlar ile erkeler arasındaki fark genellikle dini pratiklerin uygulanmasında ortaya çıkmaktadır. İnanç boyutunda cinsiyete göre fark genellikle belirlenmemiştir.

Yapılan araştırmalarda kadınlar lehine ya da aleyhine fark belirlenmesi genellikle kadınların toplumsal konumu ile açıklanmaktadır. Çünkü kadının toplumdaki yeri asırlardır ev ile sınırlandırılmış, işlevi ev işi ve çocuk yetiştirme olarak belirlenmiştir (Kuzgun ve Sevim, 2006). Kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi ve toplumsal hayatta daha fazla yer almaları bu bakış açısını değiştirmeye başlasa da kadına ilişkin toplumsal cinsiyet rollerinin tamamen değişmesi çok uzun zaman almaktadır. Balkır’ın (1989) kadının kendini algılaması ile ilgili yaptığı araştırmaya göre, “başarılı kadın” deyince “iyi eş ve iyi anne” akla gelmektedir. Erkeklere göre de başarılı kadın olabilmek için önce ev işlerinin aksatılması gerekmektedir. Kadınlar iyi eş, iyi ev kadını ve iyi anne gibi geleneksel rol beklentileriyle toplumsallaştırılmaktadır (Kuzgun ve Sevim, 2006). Kadınlar da toplumsal hayatta buna uygun davranmakta ve çalışsalar bile toplumsal cinsiyet rollerinden kurtulamamaktadır. Örneğin Japonya’da kadınların 30–34 yaşları arasında erken emekliliğe ayrılmasında en önemli neden “doğum ve çocuk bakımıdır”. Çünkü ev işleri ve çocuk bakımı kadının birincil görevleri arasındadır (Takahaski, 1994). Bu bağlamda zamanlarının büyük bir kısmı evde geçen kadınların ibadetleri daha kolay yapabildikleri, bu yüzden de dini yönelimlerinin daha yüksek olduğu ileri sürülmektedir.

Katılımcılar, bireysel değerler ile ilgili olarak yüksek bir ortalamaya sahiptir. Katılımcılar ölçeğe yer alan ifadelerin kendilerini “genellikle” tanımladığını düşünmektedir. Katılımcıların kendilerini en yüksek düzeyde tanımladığı değerler “Paylaşım” alt boyutundaki değerler iken, en az tanımladığı değerler ise “Güven ve Bağışlama” alt boyutundaki değerlerdir. “Paylaşım” alt boyutu daha çok diğer insanlarla paylaşma ve katkı getirme ile ilgilidir. Bu boyutta yüksek puan alan kişiler paylaşmayı iyi ve sağlıklı bir ilişkinin temeli olarak görmektedir. Bu anlamda katılımcılar açısından son derece olumlu bir durumdur. “Güven ve Bağışlama” alt boyutu ise insan ilişkilerinde affedici olma, hataları affedebilme, kin tutmama, özür dileyebilme, güvenme gibi davranışlarla ilgilidir. Katılımcıların bu boyuttaki yanıtları “bazen” yanıtına daha yakındır. Buna göre katılımcıların bu boyuttaki değerleri tam olarak benimsemedikleri söylenebilir.

Ölçeğin alt boyutlarında, en yüksek katılım gösterilen maddeler birlikte değerlendirildiğinde katılımcıların kendilerini en yüksek oranda “saygı, dürüstlük, özür dileyebilmek, paylaşmak ve güvenmek” değerleri ile tanımladıkları söylenebilir. Bu değerler arasında “paylaşma, saygı ve dürüstlük” değerleri temel değerler olarak görülebilir. Çünkü bu değerler katılımcıların en az katılım gösterdiği değerler arasında bile yüksek ortalamalara sahiptir.

Katılımcılar kendilerini en yüksek oranda paylaşım değerlerinde, en düşük oranda ise güven ve bağışlama değerlerinde tanımlamaktadır. Paylaşım değerlerinin yüksek çıkması normal bir sonuçtur. Çünkü Türkiye yapılan araştırmalarda ve Hofstede’nin (1984) ölçümlerinde daha çok toplulukçu bir yapıya sahiptir. Ancak son yıllarda bunda da bazı değişiklikler olmaktadır. Kuşdil ve Kağıtçıbaşı’na göre (2000) son yıllardaki araştırma bulguları, Türk insanının değer sisteminin tam olarak “toplulukçu” ya da “bireyci” olarak etiketlenilemeyeceğini göstermektedir. Çünkü grup ve birey düzeyindeki bu değerler, sistem içinde dinamik bir şekilde bir arada bulunmaktadır.

Katılımcıların güven ve bağışlama değerlerinin düşük çıkması da daha önce yapılan araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Çünkü yapılan birçok araştırmada (Sezgin, 2006; Sezgin-Nartgün, 2007; Yılmaz, 2007; Yılmaz ve Balcı, 2009) katılımcıların saygı ve paylaşım gibi değerleri üst sıralara koydukları belirlenmiştir. Ayrıca yapılan bazı araştırmalarda (Arı Hareketi, 2003, 2006; TESEV, 2000; TÜ-SİAD, 1991) Türk toplumunda önemli bir güven bunalımının yaşandığı belirlenmiştir. Arı Hareketi (2003) tarafından yapılan “Gençliğin İnsan Haklarına Bakışı Araştırması’nda”, “Genel olarak düşündüğünüzde, insanların çoğunluğuna güvenebileceğinizi mi, yoksa insanlar ile olan iliksilerinizde çok dikkatli olmanız

gerektiğini mi söylediniz?” sorusuna katılımcıların % 95.4’ü “insanlar ile olan ilişkilerimizde çok dikkatli olmamız gerekir”, % 4.6’sı ise “insanların çoğunluğuna güvenebiliriz” yanıtını vermiştir. 2006 yılında yapılan Türk Toplum ve Sosyal Sermaye Araştırması’nda ise katılımcıların % 85.7’si “insanlar ile olan ilişkilerimizde çok dikkatli olmamız gerekir”, % 12.6’sı ise “insanların çoğunluğuna güvenebiliriz” yanıtını vermiştir. Görüldüğü gibi güven ile ilgili belirli bir gelişme gözlenmektedir. Ancak genel olarak bir güvensizlik durumunun bulunduğu görülmektedir. 1981 yılından beri düzenli olarak yapılan Dünya Değerler Araştırması da Türk toplumundaki güven duygusu hakkında bilgi vermektedir. Örneğin 1990 yılı Dünya Değerler Araştırması’nda Türkiye, araştırmaya katılan 43 toplum arasında sondan ikinci durumdadır. Daha sonraki yıllarda (1995, 2000, 2005) yapılan araştırmalarda da benzer bir durum vardır (World Values Survey, 1990).

Bu durum toplumsal yapı açısından birçok sorunu beraberinde getirebilmektedir. Çünkü güven, toplumsal ilişkilerin temel unsurlarından biridir. Kültürel değerler, bireylerin tercihleri üzerinde çok önemli rol oynamaktadır. Bu anlamda güven düzeyi düşük kişiler değerlendirme, karar, iletişim, insan ilişkileri gibi birçok sürece bu güvensizliği yansıtacaktır. Güvensizliğin doğal sonuçlarından bazıları şunlardır: Hoşgörüsüzlük, iletişimsizlik, yardımlaşmama, işbirliği yapmama, inanmama, risk almamak, dedikodu, yıkıcı çatışma, çıkara dayalı gruplaşmalar, umursamazlık, düzensizlik, sosyal karmaşıklığın artması, belirsizliğin artması, sadakatsizlik, ikiyüzlülük, korku vb.

Katılımcıların, “*Bireysel Değerler Toplam Puan*”, “*Disiplin ve Sorumluluk*”, “*Güven ve Bağışlama*” ve “*Saygı ve Doğruluk*” alt boyutlarındaki görüşleri cinsiyete göre değişmezken “*Dürüstlük*” ve “*Paylaşım*” alt boyutlarındaki görüşleri cinsiyete göre değişmektedir. Fark çıkan alt boyutlarda, kadın katılımcılar erkek katılımcılardan daha yüksek ortalamaya sahiptir. Yani kadın katılımcılar kendilerini, erkek katılımcılara oranla daha dürüst, daha paylaşımcı ve daha saygılı olarak algılamaktadır. TESEV de (2005) araştırmasında kadınların “*Çalışma Ahlakı ve Dürüstlük*” değerlerini, erkeklerin ise “*Statü Sahibi Olmak*” değerlerini vurguladığını belirlemiştir.

Katılımcıların dini yönelimleri ile bireysel değer tercihleri arasında aynı yönde ve anlamlı bir ilişki vardır. Ancak bu ilişki düşük düzeydedir. Buna göre bireylerin dini yönelimleri arttıkça kişisel değerlere katılım düzeylerinin de attığı söylenebilir. Ancak belirlenen ilişkinin düzeyi o kadar düşüktür ki, katılımcıların bireysel değer tercihlerinin dini yönelimlerinden etkilenebileceği ancak önemli bir belirleyicisi olmadığı söylenebilir. Daha önce yapılan bazı araştırmalarda da (Saroglu,

Delpierre ve Dernelle, 2004; Schwartz ve Huismans, 1995) dindarlık ile değer tercihleri arasındaki bir takım ilişkiler belirlenmiştir.

Katılımcıların dini yönelimleri ile “Disiplin ve Sorumluluk, “Güven ve Bağışlama” ve “Saygı ve Doğruluk” değerleri arasında da anlamlı ilişkiler vardır. Ancak bunlar da düşük düzeydedir. Katılımcıların disiplin, sorumluluk, güven, bağışlama, saygı ve doğruluk gibi değerleri dini yönelimlerinden etkileniyor olabilir. Daha önce yapılan araştırmalarda da dini yönelimin genellikle disiplin ve sorumluluk gibi değerleri yansıtan gelenek (tradition), uyum (conformity), güvenlik (security) gibi değerlerle aynı yönde ilişkisinin olduğu belirlenmiştir (Schwartz ve Huismans, 1995). Bu değerlerden uyum itaatli olmayı, gelenek ılımlı ve dindar olmayı içermektedir. Bu anlamda dini yönelim ile bu değerler arasındaki ilişki oldukça anlamlıdır. Ancak bu ilişki düşük düzeyde olduğu için kişilerin bu değerlere yakınlığının en önemli belirleyicisinin dini yönelim olmayabileceği de söylenebilir. Katılımcıların dini yönelimleri ile “dürüstlük” ve “paylaşım” değerleri arasında anlamlı ilişki yoktur. Yani kişilerin kendilerini dürüst, paylaşımcı ve saygılı olarak algılamalarında dini yönelimlerinin her hangi bir etkisi yoktur.

Araştırmadan elde edilen bulgular bireylerin dini yönelimlerinin yüksek olması ile kişisel değerlere yüksek düzeyde sahip olmaları arasındaki ilişkinin çok düşük olduğunu göstermektedir. Buna göre dini yönelimi yüksek olan bireylerin, aynı oranda kişisel değerlerinin de yüksek olmayabileceği söylenebilir. Araştırmada kullanılan Dini Yönelim Ölçeği’nden alınan puanın yükselmesi yüksek dini yönelimi, Bireysel Değerler Envanteri’nden alınan puanın yükselmesi ise olumlu değerlere yüksek katılımı göstermektedir. Buna göre yüksek dini yönelimi ile yüksek kişisel değerler arasındaki ilişkinin aynı yönde ve yüksek düzeyde olması beklenebilir. Yani dini yönelim düzeyi yükseldikçe bireysel değerlere katılımın da artması beklenebilir. Ancak araştırmada aynı yönde ancak çok düşük düzeyde ilişki belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Alker, H. A. ve Gawin, F. (1978). On the Intrapsychic Specificity of Happiness. *Journal of Personality*, 46, 311–322.
- Allport, G. W. ve Ross J. M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5 (4), 432–443.
- Arat, Y. (1998). Feminists, Islamists, and political Change in Turkey. *Political Psychology*, 19 (1), 117–131.
- Arı Hareketi (2003). Gençliğin İnsan Haklarına Bakışı Araştırması. http://www.ari.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=160&Itemid=83. (18.02.2010).
- Arı Hareketi (2006). Türk Toplumu ve Sosyal Sermaye Araştırması. http://www.ari.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=166&Itemid=833. (18.02.2010).
- Arslan, Z. (2006). Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Asan, T., Ekşi, F., Doğan, A. ve Ekşi, H. (2008). Bireysel Değerler Envanterinin Dilsel Eşdeğerlik Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27, 15–38.
- Barnea, M. F. ve Schwartz, S. H. (1994) Values and Voting. *Political Psychology*, 19, 17–40.
- Batson, C. D. ve Vends, W. L. (1982). *The religious experience: A social psychological perspective*. New York: Oxford University Press.
- Costa, P. ve Goodwin, R. (2006). The Role of Religion in Human Values: A Case Study. *Journal of Beliefs & Values*, 27 (3), 341–346.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2009). *Türkiye’de dindarlık: uluslararası bir karşılaştırma*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi. http://research.sabanciuniv.edu/13119/1/Rapor_Kamu-dindarl%C4%B1k.pdf. (18.02.2010).
- Çokluk-Bökeoğlu, Ö., Şekercioğlu, G. ve Güzeller, C. O. (2009). Öğretmen Adaylarında Fatalizmin Yordayıcıları. *XVIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*. Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi. İzmir, Turkey. 1–3 Ekim 2009.
- Dinç, A. (2007). Ergenlerde Anne-Baba Tutumları ve Dini Yönelim. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Donahue, M. J. (1985a). Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 400–419.
- Donahue, M. J. (1985b). *Intrinsic and Extrinsic Religiousness: The Empirical Research*. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24 (4), 418–423.
- Eysenck, M. W. (1998). Personality and the Psychology of Religion. *Mental Health, Religion & Culture*, 1, 11–19.

- Gashi, F. (2008). Kosova Bölgesindeki Arnavut, Boşnak ve Türk Gençlerinin Dini Yönelimleri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. İstanbul: Ötügen Neşriyat A.Ş.
- Heaven, P. C. L. ve Ciarrochi, J. (2007). Personality and Religious Values among Adolescents: A Three-wave Longitudinal Analysis. *British Journal of Psychology*, 98, 681–694
- Herek, G. M. (1987). Religious Orientation and Prejudice: A Comparison of Racial and Sexual Attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13 (1), 34–44.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences: international differences in work-related attitudes*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Hostetter, S. J. (2003). Institutional culture in the Bible College and its relationship to organizational member's values. *Unpublished PhD Thesis*. Trinity Evangelical Divinity School. UMI No: 3087175.
- Kıraç, F. (2007). Dindarlık Eğitimi, Varoluşsal Kaygı ve Psikolojik Sağlık. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Kimmerling, B. (1999). Religion, Nationalism and Democracy in Israel. *Constellations*, 6, 3, 339–363.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and Value Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification. T. Parsons, & E. Shils (Eds.). *Toward A General Theory of Action* (pp. 388-433). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Konrad Adenauer Vakfı (1998). *Türk gençliği 98 – Suskun kitle büyüteç altında*. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye’de dini hayat, İzmir örneği*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45), 59–76.
- Kuzgun, Y. ve Sevim, A. S. (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 14–27.
- Lovat, T. J. ve Clement, N. D. (2008). The Pedagogical Imperative of Values Education. *Journal of Beliefs & Values*, 29 (3), 273–285.
- Muñoz-García, A. ve Saroglou, V. (2008). Believing Literally Versus Symbolically: Values and Personality Correlates Among Spanish Students. *Journal of Beliefs & Values*, 29 (3), 233–241.

- Nicholson, J. D. (1991). The Relationships between Cultural Values, Work Beliefs, and Attitudes towards Socioeconomic Issues: A Cross-Cultural Study. *Unpublished PhD Thesis*. The Florida State University. USA.
- Onay, A. (1997). Dini Yönelim Düzeyi İle Sınav Kaygısı İlişkisi ve Sınav Kaygısında Hipnoterapi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Onay, A. (2000). Religious Attitudes and Muslim Identity, with Reference to Turkish University Students. *Unpublished Doctoral Dissertation*. Department of Theology and Religious Studies, University of Leeds, Leeds, UK.
- Onay, A. (2003). Mezun Oldukları Liselere Göre Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetlerine ve Dinî Gruplara Yönelim Durumlar. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 171–194.
- Onay, A. (2002). Dini Yönelim Ölçeği. *İslamiyat Dergisi*, 5 (4), 181–192.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, etkileşim, değişim*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Öztürk, Z. A. (2006). İlköğretim Öğrencilerinde (4., 5., 6., 7. Ve 8. Sınıflar) Dindarlık ile Kaygı Arasındaki İlişki. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Paloutzian, R. F., Jackson, S. L. ve Crandall, J. E. (1978). Conversion Experience, Belief System, and Personal and Ethical Attitudes. *Journal of Psychology and Theology*, 6, 266–275.
- Roccas, S. (2005). Religion and Value Systems. *Journal of Social Issues*, 61, 747–759.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of the human values*. New York: The Free Press.
- Rokeach, M. (1969a). Religious Values and Social Compassion. *Review of Religious Research* 11: 24–38.
- Rokeach, M. (1969b). Value Systems and Religion. *Review of Religious Research* 11: 2–23.
- Roy, A. (2003). Factor Analysis and Initial Validation of the Personal Values Inventory. *Unpublished Doctorate Dissertation*. Tennessee State University, USA.
- Saroglu, V., Delpierre, V. ve Demelle, R. (2004). Values and Religiosity: A Meta-analysis of Studies Using Schwartz's model. *Personality and Individual Differences*, 37, 721–734.
- Schwartz, S. H. (1994). Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? *The Journal of Social Issues*, 50 (4), 19–45.
- Schwartz, S. ve Sagie, G. (2000). Value Consensus and Importance: A Cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31 (4), 465–497.
- Schwartz, S. H. ve Huismans, S. (1995). Value Priorities and Religiosity in Four Western Religions. *Social Psychology Quarterly*, 58, 88–107.

- Sezgin, F. (2006). İlköğretim Okulu Öğretmelerinin Bireysel ve Örgütsel Değerlerinin Uyumu. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Sezgin-Nartgün, Ş. (2007). Öğretim Elemanlarının Örgütsel değerlere ilişkin Görüşleri (Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 129–148.
- Takahaski, M. (1994). The Issues of Gender in Contemporary Japanese Working Life: A Japanese “Vicious Circle”. *Feminist Issues*, 14 (1), 37–55.
- TESEV (2000). *Devlet reformu araştırması*. İstanbul: TESEV.
- TESEV (2005). *Üniversite gençliği değerler araştırması*. İstanbul: TESEV.
- TÜSİAD (1991). *Türk toplumunun değerleri*. İstanbul: TÜSİAD.
- Uysal, V. (1996). *Din psikolojisi açısından dini tutum, davranış ve şahsiyet özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını.
- Uysal, V. (2003). *Türkiye’de dindarlık ve kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Voltan-Acar, N., Yıldırım, İ. ve Ergene, T. (1996). Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 45–46.
- Welch, M. R., Leege, D. C. ve Woodberry, R. (1998). Pro-life Catholics and Support for Political Lobbying by Religious Organizations. *Social Science Quarterly*, 79, 649–663.
- World Values Survey (1990). *World values survey questionnaire*. www.worldvalues-survey.org/ (Accessed 11 February 2010).
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din, psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Yayınları.
- Yılmaz, K. (2007). İlköğretim Okulu Yönetici ve Öğretmenlerinin Değerlere Göre Yönetim İle İlgili Görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 13 (52), 639–664.
- Yılmaz, K. (2008). *Eğitim yönetiminde değerler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yılmaz, K. ve Balcı, A. (2009). Administrators’ and teachers’ views of individual and organizational values in Turkish primary schools. *Educational Planning*, 18 (1), 26–37.
- Yüce, F. (2009). Gençlerde Dini Yönelim ve Kişilik. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Williams, M. R. (1979). Change and stability in values and value systems: a sociological perspective. M. Rokeach (Edt.). *Understanding Human Values*. (pp. 15–46). New York: The Free Press.